

УДК 342.725

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.08>

ІГОР ВІТАЛІЙОВИЧ ЧОРНИЙ,

доктор філологічних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра українознавства;

 <https://orcid.org/0000-0001-6079-1746>,
e-mail: igorchorny64@gmail.com;

НАТАЛІЯ ІГОРІВНА ЄЛЬНІКОВА,

Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра українознавства;

 <https://orcid.org/0000-0002-5061-8226>,
e-mail: elnikova_n_i@ukr.net

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ОСВІТНІЙ СФЕРІ

Проаналізовано конституційний статус української державної мови як консолідуючої складової українського суспільства з 1991 року і донині. Репрезентовано значення пошуку духовних об'єднань, що згуртовують сучасну спільноту. Право не може розмежовуватися з розвідинами духовної спорідненості та від піднесення певної ідеології, що забезпечує розвиток національної держави. Зазначено, що провідне місце в системі сполучуваних зв'язків належить українській мові. Здійснено розмежування понять «державна мова» та «офіційна мова». Досліджено питання правового регулювання використання української державної мови в освітній сфері з моменту проголошення України незалежною демократичною державою і дотепер. Проаналізовано мовний стан здобуття освіти відповідного рівня, спираючись на Закон України «Про освіту», державні стандарти всіх рівнів освіти, Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Наголошено, що відповідно до згаданих вище законів і нормативних документів тільки державною мовою України можна здобути всі рівні освіти, зазначені у стандартах, затверджених після набуття чинності Законом України «Про освіту». Зауважено, що серед ключових компетентностей дошкільної та початкової освіти виокремлено здатність спілкуватися рідною, якщо вона відрізняється від державної, та іноземними мовами. Наголошено на обов'язковості вивчення державної мови України в освітніх установах усіх рівнів.

Ключові слова: українська мова, державна мова, рідна мова, освіта, закон, мовне законодавство.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Мовне питання в незалежній Україні практично на всіх етапах її існування так або інакше було пов'язане з політикою і стояло досить гостро. Час від часу робилися спроби унормувати цю проблему на законодавчому рівні, проте рішення ці не мали значних наслідків для її докорінного вирішення. Набуття чинності Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 16 липня 2019 р. є найважливішою ознакою становлення сучасної української державності, що надважливо утворює незалежність України, згуртовуючи українців у захисті гідності та свободи нації. Із початком повномасштабного вторгнення РФ на територію України мільйони українців переоцінили свій суспільний і духовний рівень, особливо гостро відчувши своє національне ототожнення. Зараз відбувається потужний стимул

ментальних змін загальнонаціональної самоідентифікації, що реалізується в небувалій підтримці української мови як єдиної державної за всі роки суверенітету, адже в такий спосіб українці обороняють своє право на мовне й культурне вираження. «Масовий перехід на українську, – зазначає Президент України В. Зеленський (2022) у своєму вітанні з нагоди Дня української писемності та мови, – дерусифікація громадського простору, стрімкий розвиток і популярність україномовного культурного продукту свідчать, що багато співвітчизників переосмислили й усвідомили важливість національного самовизначення у тому числі й через мову, рівень підтримки якої в суспільстві зріс чи не найбільше за роки незалежності України». Зважаючи на те, що мова є визначним чинником національної ідентичності, упорядники мовної політики в

галузі освіти повинні приймати тверде рішення щодо мови викладання в закладах освіти всіх рівнів, ураховуючи тісний зв'язок не тільки технічних, а й політичних векторів.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Мовна політика за часів незалежності України, яка проводилася до 2019 р., була доволі лояльною, що призвело до піднесення й утвердження інших національних мов, зокрема російської, і створило реальну загрозу розвитку української мови, освіти та культури. Актуальність цієї наукової розвідки полягає у студіюванні правового регулювання застосування української мови як державної в галузі освіти з моменту здобуття Україною незалежності і до сьогодні. *Мета* створення статті полягає у вивченні мовного питання в освіті та визначенні належних регулювальних настанов і принципів. *Завданнями* цієї наукової розвідки є характеристика мовної політики періоду незалежності України та виконання мовного законодавства в освіті в зазначений період, а також дослідження змін статусу української мови як державної на законодавчому рівні, що уможливило навчання за освітніми рівнями всіх здобувачів освіти незалежно від національності.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Різноманітні аспекти правового статусу української мови як державної та її правового регулювання в українській освітній сфері ставали об'єктом дослідження багатьох науковців. У монографії Б. Ажнюка (2021) «Мовна політика: Україна і світ» докладно досліджуються питання щодо мовного законодавства в Україні. Дослідник аналізує, зокрема, новітні концепти мовної політики й мовного планування, простежує міжмовну взаємодію й екологію мови, порушує питання кодифікації української мови та підвищену вимогливість до її чистоти, наголошуючи на консолідувальній складовій суспільства й освіти.

Науковцем П. Гриценком (2018) студіюється призначення української мови у процесі державотворення впродовж останніх десятиліть крізь історичну призму мовного уподібнення українців у кінці ХХ ст., наводяться зміни, які відбулися в українській мові та суспільстві в зазначений період, що прямо позначилося на освітній сфері.

У науковій розвідці А. Нелюби (2017) «Термінологія мовного законодавства: між минулим і майбутнім» висвітлюються проблеми української термінології, що регламентує на правовому рівні статус мов в Україні. Учений акцентує увагу на тому, що й досі відсутні правові дефініції щодо визначення державної мови, а визначення, які подають словники,

лише перераховують галузі, щоправда, не всі, в яких потрібно її застосовувати.

Із сучасних досліджень у галузі мовної політики безумовну зацікавленість викликає стаття Ю. Куць і О. Сергеевої (2019) «Сучасна державна мовна політика України: європейський вимір», у якій аналізується всебічна підтримка української мови як державної, що є одним із символів державності. Науковці наголошують, що запорукою успіху цієї політики є чітко розроблене законодавство мовної галузі, адже воно регулює ділову, освітню, наукову та культурну комунікації.

Науковиця О. Ялова (2020) у роботі «Шляхи та форми реалізації мовного законодавства в Україні» зауважує, що Україна має достатній досвід регулювання мовного питання в освітній сфері, наводячи приклади проведення конференцій, круглих столів, вебінарів різних рівнів, присвячених мовній взаємодії та мовній ситуації в Україні, зокрема в освіті. Вона наголошує, що в роботі вищезгаданих заходів участь беруть не лише науково-педагогічні представники, а й здобувачі всіх рівнів освіти, що забезпечує функціонування української мови в науково-освітніх установах.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методика і вибір шляхів і засобів дослідження ґрунтуються на системному підході, який послуговується засобами історичного, формально-юридичного, системно-структурного методів наукового пізнання. Так, використання історичного методу дозволило розглянути формування і розвиток підходів до ствердження української мови як державної на різних історичних етапах існування незалежної Української держави, глибше зрозуміти суть проблеми і намітити шляхи для подолання на сучасному етапі проблем, що накопичились. Застосування формально-юридичного методу дозволило викристалізувати формальний зміст юридичних норм, пов'язаних із функціонуванням української мови як державної, класифікувати й унормувати їх. Системно-структурний метод дозволив дослідити розглядувану у статті проблему в багатогранності ціннісних орієнтирів і пріоритетів, а також пов'язати основні підходи в мовному законодавстві з певними правовими ситуаціями. Матеріалом слугують основні законодавчі документи в галузі мовного питання й освітнього простору, дослідження українських та зарубіжних учених, присвячені правовому статусу офіційної (у вітчизняному законодавстві української) мови та її захисту.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Мова і суспільство у взаємодії давно

канонізувались як об'єкт дослідження в межах різних галузей науки: лінгвістиці, правознавстві, юрислінгвістиці, філософії, соціолінгвістиці тощо. Значення української мови для української культури як невід'ємної частини духовної спадщини нашого народу завжди відмічалось на офіційному рівні, водночас події, спричинені повномасштабним вторгненням РФ на територію України, лише підсилили цю значущість. Українська мова, якою широко послуговуються в офіційно-діловому, науковому, освітньому, публіцистичному дискурсах, є об'єктом сучасної мовної політики. Вона фундаментує українську культуру й українську державність, гуртуючи українську спільноту у визначних діяльносних сферах. Водночас українська мова, репрезентуючи Україну на міжнародній арені, є атрибутом національної держави, так само, як і гімн, прапор, герб, що сприяє консолідації нації, а відповідно до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» українська мова здобула статус державного символу України, ключового елементу її конституційного ладу.

Національна політика кожної демократичної країни, що ґрунтується на підтвердженні мовно-культурного фактора, задоволенні етнокультурних, мовних інтересів і потреб народу, зароджує та формує дотримання домінанти міжнародного паритету та злагоди. Водночас надання українській мові статусу державної є ключовим атрибутом у розбудові та піднесенні України як незалежної держави. Розвиток нашої держави зріднений зі змінами в українському освітньому просторі, який орієнтується на модернізацію структури та методів навчання, зростання інтелектуального потенціалу громадян, регенерацію національної вдачі. Сьогодні в Україні в усіх закладах освіти навчальний процес здійснюється українською мовою, що регламентовано законами України «Про освіту», «Про забезпечення функціонування української мови як державної», Конституцією України і державними стандартами всіх рівнів освіти.

Українська мова як державна, мовні норми якої продукують тексти, що є елементами науково-освітньої, соціально-політичної, суспільно-економічної, природничої галузей, має свої порядкові, практичні й утилітарні своєрідності, що виокремлюють її в окрему композиційну модифікацію, яка розбігається як від інших функціональних варіантів кодифікованої складової літературної мови – унормованого варіанта національної мови, так і від некодифікованих елементів української мови –

територіальних і соціальних діалектів, просторіччя, сленгів, жаргонів, застарілої лексики та новотвірних композицій мовної системи.

Аналізуючи правове регулювання української мови як державної в українській освітній сфері, насамперед варто розтлумачити формулювання державної мови, що є предметом вивчення значної кількості наукових розвідок, проте не має єдиної узвичаєної дефініції. У широкому розумінні державною мовою вважають мову національну, яка є першорядним способом комунікації панівної частини населення в усіх сферах суспільного життя, де репрезентована її інтеграційна функція. У вузькому значенні державною мовою є мова, яка згідно із законодавством конкретної держави є обов'язковою для послугування в усіх офіційних проявах комунікації, де реалізується її інтеграційна функція. Правовий режим державної мови утверджується завдяки певному правовому регулюванню, квінтесенція якого поширюється на формулювання статусів суб'єктів мовних відносин, а отже, у підтвердженні їхніх прав, обов'язків, заборук їхнього провадження. Однак, як зазначає Г. Янковська (2013), «у правовому розумінні “статус” стосується лише суб'єктів права, натомість мова є об'єктом правових відносин, а не суб'єктом, звідси недоречність використання словосполучення “правовий статус мови” і відповідна заміна на “правовий режим мови”». Терміном «правовий режим» послуговується також Є. Ткаченко (2010), зазначаючи, що правовий режим мов є правовим регулюванням, правовими передумовами позицій національних мов у громадських відносинах, закріплених Конституцією й іншими нормативно-законодавчими актами України.

Дослідниця С. Пенковська (2019) наводить таке визначення державної мови: «один із атрибутів держави, закріплена законодавством мова титульної нації, сфери обов'язкового використання якої визначені Конституцією та законами, для якої державою встановлюється комплекс заходів захисту задля гарантування її статусу», наголошуючи передусім на змістовному призначенні мови в утворенні української державності. Також одним з атрибутів конституційного ладу та української державності вважає українську мову Н. Занкевич (2020), визначаючи її особливим критерієм загальнонаціональної тотожності. Науковець наголошує, що значущим елементом у врегулюванні мовної ситуації є об'єднання історичних і культурних чинників конкретної нації, оскільки «правове регулювання мовних відносин у тій чи іншій державі залежить від рівня

сформованості національної ідентичності та політики, яка мала місце у державі щодо її рідної мови у відповідні етапи суспільного розвитку». Дослідники А. Дюран і Дж. Люн (2017) акцентують увагу на тому, що державна мова відіграє надважливу роль не лише у створенні законів, а й у реалізації їхнього запровадження, особливо якщо йдеться про полінаціональні країни, де тривалий час існувала або є багатомовна юрисдикція.

Науковці О. Копиленко та Л. Мозговий (2007) зазначають, що державна мова є «офіційно визнаною обов'язковою мовою законодавства, судочинства, діловодства, навчання дітей у школах, офіційних засобах масової інформації тощо». Таке міркування підтримує В. Орленко, формулюючи державну мову із зазначенням царини її неухильного застосування як «визнану конституцією чи законом основну мову держави, обов'язкову для використання в діловодстві, освіті, навчанні». Учений А. Нелюба (2017, с. 312) зауважує, що в реаліях сьогодення державна мова є (політико) правовим поняттям, що реалізує статусність мови, тому «і визначати її треба не через сфери діяльності: державна мова – правовий статус мови, яку визнано невіддільним і обов'язковим атрибутом держави з визначеними законом функціями (як правило, такий статус має мова титульної нації)».

Конституційно-правове фіксування державної мови є провідним і найбільш значущим фактором правового режиму мов. Воно тлумачить питання не лише застосування національної мови в законодавчо окресленій сфері офіційних відносин у межах території держави, а й права її носіїв. Затвердження статусу державної мови властиве для країн із багатонаціональною структурою населення або чималою кількістю територіальних діалектів. В українському законодавстві трапляються терміни «офіційна мова» та «державна мова», які застосовуються іноді як синоніми, іноді як самостійні терміни. Подекуди це зумовлено маніпуляціями щодо надання російській мові статусу офіційної в Україні, не позбавляючи водночас українську мову статусу державної. Пропозиції щодо диференціації державної мови і офіційної мови висунула організація ЮНЕСКО в середині ХХ ст., визначаючи державну мову символом конкретної держави, що виконує інтеграційну функцію в культурній, політичній і соціальній галузях у межах цієї країни, а офіційну мову називаючи мовою законодавства, судочинства. У різних країнах реалізуються різноманітні моделі мовної політики щодо державної мови: у країні чинна

одна державна мова (однокомпонентна модель мовної політики), наприклад Польща, Німеччина, Франція, дві державні мови (двокомпонентна модель), наприклад Канада, Ірландія, Фінляндія, Танзанія, а також три і більш державних мов (багатокомпонентна модель), наприклад Швейцарія, Бельгія, Сінгапур, Нова Зеландія. Отже, у державах, де одна державна мова, вона ж виконує функцію офіційної. Натомість країни, де поширені дві і більше державних мов, застосовують термін «офіційна мова», ототожнюючи його з терміном «державна мова». Як зауважує А. Нелюба (2017, с. 314), особливості синонімічного застосування цих двох термінів можуть бути спричинені своєрідністю тлумачення європейськими міждержавними установами, коли послідовно прикметник *державна* замінюється прикметником *офіційна*, а також різним номінуванням одного і того ж статусу мови в конкретній країні – офіційна та державна. Учений акцентує увагу на тому, що в Україні термін «офіційна мова» є надмірним, адже не має фактичного референта. Натомість Ю. Макарець (2019, с. 113) уважає, що паралельне вживання термінів «державна мова» і «офіційна мова» є рідкісним фактом, адже здебільшого застосовують поняття державної мови, акцентуючи на її символічній функції. Застосування цих термінів не є дублетним, адже територіально вони відокремлені: державна мова охоплює всю державу, а офіційна закріплена на території певного регіону, вживання якої можливе рівночасно з державною. Прерогативу державної мови в офіційній галузі спілкування відмічають також В. Кравчук і О. Бегош (2021, с. 8), виокремлюючи в царині її поширення сферу компетенцій органів законодавчої, виконавчої та судової влади, інших державних органів та органів місцевого самоврядування, сферу освіти, культури, ЗМІ тощо.

Однак тривалий час державна мовна політика України в освітній сфері реалізовувалася згідно з очевидно анахронічними нормами Закону України «Про освіту» від 23 травня 1991 р. № 1060-Х11, ст. 6 якого зауважувала, визначаючись ст. 25 Закону Української РСР «Про мови в Українській РСР» (1989 р.), що громадяни Української РСР мають невід'ємне право вільно обирати мову навчання, а також гарантувала кожній дитині право «на виховання і одержання освіти національною мовою. Це право забезпечується створенням мережі дошкільних установ та шкіл з вихованням і навчанням українською та іншими національними мовами. Вільний вибір мови навчання є невід'ємним правом громадян». Як відомо,

українську мову скасовували, локалізували й обмежували упродовж багатьох століть, і згадані вище норми надавали офіційну змогу здобувати освіту українською мовою, однак цей закон дозволяв навчатися й іншими мовами, що винищувало першорядний ранг української мови. Вищезазначений закон утратив чинність 10 серпня 2012 р. через те, що не є конституційним.

Порушуючи Конституцію України, було ухвалено Закон України «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 р. № 5029-VI¹, за яким здобуття освіти уможливлювалося як державною мовою, так і мовами регіональними та мовами національних меншин. Цей закон спричинив жваву полеміку щодо одержання російською мовою статусу другої державної в Україні, що фактично спростовувало норми ст. 10 Конституції України, і спровокував маніпулятивні заходи щодо відокремлення термінів «державна мова» і «офіційна мова». Озвучувалися рекомендації щодо надання російській мові статусу другої офіційної в Україні, не позбавляючи водночас українську мову статусу державної.

Отже, статус української мови як державної поступово послаблювався та виштовхувався з ужитку в усіх галузях громадського життя переважної частини України, зокрема в освітній сфері. 23 лютого 2014 р. Верховна Рада України скасувала Закон України «Про засади державної мовної політики» і ухвалила поданий 28 грудня 2012 р. В. Кириленком проект Закону «Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України “Про засади державної мовної політики”». 28 лютого 2018 р. Рішенням Конституційного суду закон України «Про засади державної мовної політики» визнано неконституційним через порушення процедури ухвалення документа.

Ухвалення 25 квітня 2019 р. Верховною Радою України Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 2704-VIII визнає найважливіше свідчення зрілості сьогочасної української державності, оскільки мовна політика, спрямована на мовну безпеку країни, потребує пильної уваги фахівців усіх галузей науки, зокрема гуманітарної. Цей закон помітно употужнює статус української мови в державі й освітньому прос-

торі зокрема, виокремлюючи державоутворювальну та соборну функції нашої мови та підкреслюючи відмежування від споконвічної уподібнювальної політики агресорів, яка спричинювала спотворення української мовно-культурної та мовно-освітньої царини. Серед нововведень закону увиразнено застосування власне української лексики замість іншомовної, якщо є тотожні рівнозначники, виокремлено попередження вульгаризації української мови та захист від покручів, наголошено на тому, що в освітньому просторі спілкування українською мовою є обов'язковим і рекомендовано поширювати українську мову в молодіжному середовищі: дошкільному, учнівському, курсантському, студентському та серед науково-педагогічного складу.

Варто звернути увагу на те, якою мовою в Україні можна здобути освіту різних рівнів. Надважливим є здобуття основної загальної освіти, оскільки цей процес є не лише правом людини, а й її обов'язком.

У чинному законодавстві про освіту встановлено, що в освітніх організаціях освітня діяльність здійснюється державною мовою². Там само зазначено, що «держава гарантує кожному громадянину України право здобуття формальної освіти на всіх рівнях (дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої), а також позашкільної та післядипломної освіти державною мовою в державних і комунальних закладах освіти»³, з чого можна зробити висновок про те, що законом не дозволяється здобуття освіти всіх рівнів будь-якою іншою мовою, крім української⁴. Водночас зазначено, що «особи, які належать до національних меншин України, мають гарантоване право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної та початкової освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідної національної меншини. Це право реалізується шляхом створення відповідно до законодавства окремих класів (груп) із навчанням мовою відповідної національної меншини поряд із державною мовою і не поширюється на класи (групи) з навчанням українською мовою»⁵. Також виокремлено, що «особам, які належать до корінних народів,

¹ Про засади державної мовної політики : Закон України від 03.07.2012 № 5029-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (дата звернення: 27.01.2023). Втратив чинність.

² Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 27.01.2023).

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

національних меншин України, гарантується право на вивчення мови відповідних корінного народу чи національної меншини в комунальних закладах загальної середньої освіти або через національні культурні товариства»¹. Отже, працівники дошкільних освітніх установ і закладів базової середньої освіти, у яких навчаються представники національних меншин і корінних народів України, мають право, поряд із державною мовою, навчати мови відповідних національних меншин, однак першорядною мовою освіти є українська.

Варто також проаналізувати те, як регулюється мовне питання державними стандартами освіти відповідного рівня. Наприклад, у новій редакції Базового компоненту дошкільної освіти як Державного освітнього стандарту, затвердженій наказом МОН України від 12 січня 2021 р. № 33, за освітнім напрямом «Мовлення дитини»² зазначено, що «дитина розуміє, що в Україні українська мова є державною; усвідомлює звуковий склад рідної мови, спираючись на фонематичний слух і мовленнєве дихання, а також ефективно спілкується рідною мовою, свідомо намагається говорити виразно і правильно, чітко вимовляючи звуки і слова відповідно до орфоепічних норм української мови».

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Державного стандарту початкової освіти» від 24 липня 2019 р. № 688 однією з вимог до обов'язкових результатів навчання та ключових компетентностей здобувачів освіти є «вільне володіння державною мовою, що передбачає уміння усно і письмово висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти, а також любов до читання, відчуття краси слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовираження, готовність вживати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях»³, а також «здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами, що передбачає активне використання рідної мови в різних комунікативних ситуаціях, зокрема в побуті, освітньому процесі, культурному житті громади»⁴.

Мовне питання в Державному стандарті базової середньої освіти, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898, висвітлено у ключових компетентностях на рівні вільного володіння державною мовою: умінні комунікувати усно та писемно, ґрунтуючись на нормах сучасної української літературної мови, оперуючи лексико-граматичними ресурсами; опрацюванні інформації з різних джерел, критичному осмисленні та застосуванні мови в усній і писемній формах, обстоюванні власних поглядів і національних цінностей; усвідомленні цінності української мови як мови взаємодії на всій території держави⁵. Другий пункт ключових компетентностей уможливорює спілкування рідною мовою, якщо вона відрізняється від державної, та іноземними мовами, здійснюючи усну та писемну комунікацію за допомогою лексики, граматики та мовних норм відповідної мови, опрацьовуючи інформацію з різних осередків і критично осмислюючи її, ефективно висловлюючи таку інформацію відповідно до ситуації, базуючись на мовному та мовленнєвому досвіді⁶.

Отже, можемо спостерігати певні протиріччя в галузі правового регулювання вибору освітньою установою мови навчання. На нашу думку, додаткового трактування вимагають терміни «державна мова» і «рідна мова», адже ці поняття не є тотожними, проте в цій Постанові можуть тлумачитись як синонімічні. Так, в одному зі словників (Яременко, Сліпущо, 2008) рідну мову визначають як «мову, якою володіє певна особа з раннього дитинства (звичайно, мова тієї національності, до якої належить ця особа)», тобто люди, які з дитинства говорять не українською мовою, а будь-якою іншою, уважатимуть останню рідною. Однією з ключових проблем України є не багатомовність, а білінгвізм, за яким російська мова зазіхає на всі галузі застосування, що й українська. Безсумнівно, повномасштабне вторгнення РФ в Україну 2022 р. зумовило зміну мовного коду нашої держави, адже значна кількість людей почала формувати україномовний простір, свідомо позбуваючись російсько-української двомовності, деокупуючи в такий спосіб власні мовні терени. Проте російською мовою у

¹ Там само.

² Про внесення змін до Державного стандарту початкової освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.07.2019 № 688 // Урядовий портал : офіц. сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/nras/pro-vnesennya-zmin-do-derzhavnog-688> (дата звернення: 27.01.2023).

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-p> (дата звернення: 27.01.2023).

⁶ Там само.

східних і південних областях України й досі в побуті послуговуються різні верстви суспільства, уважаючи цю мову рідною. Тому вважаємо, що синонімічне введення терміна «рідна мова» замість «державна мова» у новій редакції Базового компоненту дошкільної освіти як Державного освітнього стандарту, затвердженого наказом МОН України від 12 січня 2021 р. № 33, неприпустиме, оскільки може уможливити навчання осіб у закладах дошкільної, початкової і повної середньої освіти не лише державною, а й іншими мовами, зокрема російською.

Державний стандарт професійної (професійно-технічної) освіти, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 р. № 1077, а також державні стандарти фахової передвищої освіти, фахової вищої освіти у реалізації мовного питання керуються ст. 7 Закону України «Про освіту», у якій зазначається, що «мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова, а також особам, які належать до корінних народів, національних меншин України, іноземцям та особам без громадянства створюються належні умови для вивчення державної мови»¹.

Акцентуємо увагу на тому, що відповідно до державних стандартів усіх рівнів освіти викладання та вивчення державної мови України здійснюється в межах будь-яких освітніх програм. Тобто українську мову як державну завжди вивчають як дисципліну завдяки її державному статусу. Українське законодавство прямо передбачає обов'язки громадян України володіти та використовувати державну мову на території України «при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначені цим Законом»² і зазначає, що «дія цього Закону не поширюється на сферу приватного спілкування та здійснення релігійних обрядів»³, проте основна загальна освіта спрямована на формування компетентностей, пов'язаних із реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина⁴.

Тому можна наголосити на обов'язку громадян володіти державною мовою України. Виокремлюючи ліберально-гібридну модель мовного питання в Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», науковиця І. Фаріон (2019, с. 119) зауважує, що зазначений Закон не забезпечує державний статус української мови, а навпаки, створює умови для його звуження, що простежується «в базових статтях, вторинності цього закону через системне відсилання до інших законів, у наскрізному відтермінуванні його окремих статей та відтермінуванні покарання за порушення. Показово про це свідчать три базові сфери буття нації: освітньо-наукова, культурно-інформаційна та державноуправлінська. У всіх них допущено іншу мову або ж мову, “прийнятну для сторін”».

Чинне законодавство відповідно до ст. 188-52 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність за порушення вимог Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у галузі освіти, культури, науки тощо у вигляді «накладення штрафу від двохсот до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або попередження, якщо порушення вчинене вперше»⁵. Варто також відмітити, що чинне законодавство фіксує розгалужену систему норм, яка встановлює відповідальність за порушення мовних приписів. У Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» чітко прописані особи, яких можуть притягнути до відповідальності за протиправні дії або бездіяльність у зазначеній сфері відповідно до виконання своїх службових і посадових обов'язків. Слід також наголосити, що питання контролю за дотримання норм наведеного Закону покладено на Уповноваженого із захисту державної мови згідно з його компетенціями та функціями. Проте на сьогодні цей правовий механізм застосовується поодинокі. Вважаємо, що ефективність законодавства може бути досягнута застосуванням адміністративних заходів у поєднанні з економічними регуляторами. Така система відповідальності за порушення норм законодавства водночас повинна формувати в усіх громадян України позитивне ставлення до дотримання мовних

¹ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 27.01.2023).

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19> (дата звернення: 27.01.2023).

норм, розуміння власної відповідальності за стан української мови.

ВИСНОВКИ. Отже, закони та нормативно-правові акти України спрямовані на вибудову мовної ситуації й актуалізацію мовної політики. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» репрезентує українську мову як державну мову України, що реалізується в таких ключових площинах: мова водночас виступає знаряддям консолідації нації, інструментом підтримки культури та фактором міжнародного впливу. Слід зазначити, що обов'язкове вивчення української мови як державної здобувачами всіх рівнів освіти незалежно від їхньої національності загалом має стати запорукою поширення та розвитку української мови як елемента культури та соборності держави, проте обов'язковість її вивчення здатна негативно позначатися на правах деяких громадян, які не можуть або не хочуть її вивчати з різних причин. Тому проблема застосування мов у сфері української освіти тривалий час буде актуальною, що обов'язково культурно змінить нашу державу. Висуваючи до громадян

України особливі вимоги щодо мовних змін, держава водночас зобов'язується забезпечити в повному обсязі процес навчання, вивчення і застосування державної мови та створити гарантії реалізації етнолінгвістичних інтересів тих громадян, для яких державна мова не є рідною. Для забезпечення міцної комунікації українського уряду з народом, викладачів і здобувачів освіти, керівників і працівників, урядовців і громадян, застосовуючи українську мову як державну, потрібно утвердити такі правописні правила, що надаватимуть змогу широкому загалу змістовно розуміти тексти державною мовою, забезпечуючи їхню стилістичну нейтральність і доступність. Визначними ознаками текстів наукової літератури є чіткість, точність, логічність, ясність і змістовність. Ці ж ознаки властиві текстам юридичних документів і правничої науки, адже такі тексти, укладені державною мовою, зменшують кількість комунікативних неточностей, збільшують дієвість соціальних зносин, зменшують державні видатки під час контактування з громадянами багатонаціональної країни.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Ажнюк Б. М. Мовна політика: Україна і світ : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. 420 с.
2. Гриценко П. Українська мова: державна і державотворча. *Український інформаційний простір*. 2018. № 1. С. 32–42. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-7948.1.2018.141091>.
3. Занкевич Н. В. Мовні відносини як об'єкт конституційно-правового регулювання. *Форум права*. 2020. № 5. С. 49–59. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.4300614>.
4. Зеленський В. О. Вітання Президента з нагоди Дня української писемності та мови // Президент України : офіц. сайт. 09.11.2022. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vitannya-prezidenta-z-nagodi-dnya-ukrayinskoji-pisemnosti-ta-79025> (дата звернення: 27.01.2023).
5. Копиленко О. П., Мозговий Л. І. Правознавство. Київ, 2007. 400 с.
6. Кравчук В., Бегош О. Державна мова як визначальна ознака держави. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 4 (28). С. 6–10. DOI: <https://doi.org/10.35774/app2021.04.006>.
7. Куць Ю. О., Сергеева О. Ю. Сучасна державна мовна політика України: європейський вимір. *Теорія та практика державного управління*. 2019. № 3 (66). С. 16–23.
8. Макарець Ю. С. Статус і стан української мови в незалежній Україні: соціолінгвістичний вимір. Київ : ЛАТ&К, 2019. 209 с.
9. Нелюба А. М. Термінологія мовного законодавства: між минулим і майбутнім. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2017. Вип. 64 (1). С. 310–319.
10. Новий тлумачний словник сучасної української мови : у 3 т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. 2-ге вид., виправ. Київ : Аконіт, 2008. Т. 1. 926 с.
11. Орленко В. І. Конституційне право України. Київ, 2011. 156 с.
12. Пеньковська С. М. Державна мова в Україні: аналіз правового регулювання. *Молодий вчений*. 2019. № 2 (66). С. 193–199. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-2-66-43>.
13. Ткаченко Є. В. Конституційно-правове регулювання мовних відносин : монографія. Харків : ФІНН, 2010. 336 с.
14. Фаріон І. Д. Ліберально-гібридна модель мовного питання в Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». *Записки з українського мовознавства*. 2019. Т. 2, вип. 26. С. 109–119. DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181507>.
15. Ялова О. Шляхи та форми реалізації мовного законодавства в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (114). С. 110–119. DOI: <https://doi.org/10.33270/01201141.110>.

16. Янковська Г. В. Правовий статус чи правовий режим мов: термінологічні зауваги. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2013. Вип. 23, ч. 1, т. 1. С. 107–109.

17. Durant A., Leung J. *Language and Law: A resource book for students*. London : Routledge, 2016. 258 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315436258>.

Надійшла до редакції: 01.02.2023

Прийнята до опублікування: 28.02.2023

REFERENCES

1. Azhniuk, B. M. (2021). *Language Policy: Ukraine and the World*. Dmytro Buraho Publishing House.
2. Durant, A., & Leung, J. (2016). *Language and Law: A resource book for students*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315436258>.
3. Farion, I. D. (2019). Liberal-hybrid model of language issue in the Law of Ukraine “On ensuring the functioning of Ukrainian language as a state language”. *Opera in Linguistica Ukrainiana*, 2(26), 109-119. <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181507>.
4. Hrytsenko, P. (2018). The Ukrainian language: state and state creative. *Ukrainian Information Space*, 1, 32-42. <https://doi.org/10.31866/2616-7948.1.2018.141091>.
5. Kopylenko, O. P., & Mozhovyi, L. I. (2007). *Science of law*. Kyiv.
6. Kravchuk, V., & Begosh, O. (2021). State language as a determinative sign of the state. *Actual Problems of Law*, 4(28), 6-10. <https://doi.org/10.35774/app2021.04.006>.
7. Kuts, Yu. O., & Sergeyeveva, O. Yu. (2019). Contemporary state language policy of Ukraine: a European dimension. *Theory and Practice of Public Administration*, 3(66), 16-23.
8. Makarets, Yu. S. (2019). *Status and status of the Ukrainian language in independent Ukraine: sociolinguistic dimension*. LAT&K.
9. Neliuba, A. M. (2017). Linguistic legislation terminology: between past and future. *Visnyk of the Lviv University. Series Law*, 64(1), 310-319.
10. Orlenko, V. I. (2011). *Constitutional law of Ukraine*. Kyiv.
11. Penkovska, S. M. (2019). State language in Ukraine: analysis of legislative regulation. *Young Scientist*, 2(66), 193-199. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-2-66-43>.
12. Tkachenko, Ye. V. (2010). *Constitutional and legal regulation of linguistic relations*. FINN.
13. Yalova, O. (2020). Ways and Forms of Implementation of language legislation in Ukraine. *Scientific Herald of the National Academy of Internal Affairs*, 1(114), 110-119. <https://doi.org/10.33270/01201141.110>.
14. Yankovska, H. V. (2013). Legal status or legal regime of languages: terminological remarks. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 23(1), 107-109.
15. Yaremenko, V., & Slipushko, O. (2008). *New interpretative dictionary of modern Ukrainian language* (Vol. 1). Aconite.
16. Zankevych, N. V. (2020). Language relations as an object of constitutional and legal regulation. *Forum of Law*, 5, 49-59. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4300614>.
17. Zelenskyi, V. O. (2022, November 11). *Greetings to the President on the occasion of Ukrainian Writing and Language Day*. President of Ukraine. <https://www.president.gov.ua/news/vitannya-prezidenta-z-nagodi-dnya-ukrayinskoyi-pisemnosti-ta-79025>.

Received the editorial office: 1 February 2023

Accepted for publication: 28 February 2023

ИГОРЬ ВИТАЛЬЕВИЧ ЧЕРНЫЙ,

*доктор филологических наук, профессор,
Харьковский национальный университет внутренних дел,
кафедра украинознания;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6079-1746>,
e-mail: igorchorny64@gmail.com;*

НАТАЛЬЯ ИГОРЕВНА ЕЛЬНИКОВА,

*Харьковский национальный университет внутренних дел,
кафедра украинознания;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5061-8226>,
e-mail: elnikova_n_i@ukr.net*

**ЮРИДИЧЕСКОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА КАК
ГОСУДАРСТВЕННОГО В УКРАИНСКОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СФЕРЕ**

Проанализирован конституционный статус украинского государственного языка как консолидирующий компонент украинского общества с 1991 года и по сей день. Представлено значение поиска духовных ассоциаций, которые объединяют современное общество. Право не может отделяться от разведок духовного родства и от повышения определенной идеологии, которая защищает развитие национального государства. Отмечено, что ведущее место в системе связей принадлежит украинскому языку. Осуществлено разграничение понятий «государственный язык» и «официальный язык». Исследованы вопросы правового регулирования использования украинского государственного языка в образовательной сфере с момента провозглашения Украины независимым демократическим государством и до сих пор. Проанализировано языковое состояние получения образования соответствующего уровня, опираясь на Закон Украины «Об образовании», государственные стандарты всех уровней образования, Закон Украины «Об обеспечении функционирования украинского языка как государственного». Отмечено, что в соответствии с вышеуказанными законами и нормативными документами только на государственном языке Украины можно получить все уровни образования, указанные в стандартах, утвержденных после вступления в силу Закона Украины «Об образовании». Замечено, что среди ключевых компетентностей дошкольного и начального образования выделена способность общаться на родном, если он отличается от государственного, и иностранных языках. Отмечена обязательность изучения государственного языка Украины в образовательных учреждениях всех уровней.

Ключевые слова: украинский язык, государственный язык, родной язык, образование, закон, языковое законодательство.

IHOR VITALIIOVYCH CHORNYI,

*Doctor of Philology, Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Ukrainian Studies;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6079-1746>,
e-mail: igorchorny64@gmail.com;*

NATALIIA IHORIVNA YELNIKOVA,

*Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Ukrainian Studies;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5061-8226>,
e-mail: elnikova_n_i@ukr.net*

**LEGAL REGULATION OF THE UKRAINIAN LANGUAGE AS THE STATE LANGUAGE
IN THE UKRAINIAN EDUCATION SPHERE**

The constitutional status of the Ukrainian state language as a consolidating component of Ukrainian society from 1991 to the present day has been analyzed in the article. The significance of the search for spiritual associations uniting the modern community is represented. The law cannot be separated from explorations of spiritual kinship and from the rise of a certain ideology that ensures the development of the nation state. It has been noted that the leading place in the system of connecting links belongs to the Ukrainian language. A distinction between “state language” and “official language” has been made. The issue of legal regulation of the use of the state language of Ukraine in the educational sphere from the moment Ukraine was declared an independent democratic state to the present day has been studied. The language status

of education at the appropriate level based on the Law of Ukraine “On Education”, State Standards of all levels of education, the Law of Ukraine “On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as a State Language” has been analyzed. It has been emphasized that in accordance with the above-mentioned laws and regulatory documents, all levels of education indicated in the standards approved after the entry into force of the Law of Ukraine “On Education” can be obtained exclusively in the state language of Ukraine. It has been noted that among the key competences of preschool education and primary education, the ability to communicate in foreign languages and the native language, if the latter differs from the state, is singled out. It has been stressed that it is mandatory to study the state language of Ukraine in educational institutions of all levels.

Key words: *the Ukrainian language, state language, native language, education, law, language legislation.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Чорний І. В., Єльнікова Н. І. Правове регулювання української мови як державної в українській освітній сфері. *Право і безпека*. 2023. № 1 (88). С. 88–98. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.09>.

Citation (APA): Chornyi, I. V., & Yelnikova, N. I. (2023). Legal regulation of the Ukrainian language as the state language in the Ukrainian education sphere. *Law and Safety*, 1(88), 88–98. <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.09>.